

UDK: 02:9(575.141)

Sharofat JIYANBEKOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sharofatjiyanbekova@gmail.com
Orcid: 0000-0003-2219-2990

O'zbekiston Milliy universiteti professori, t.f.n Z.Saidboboyev taqrizi asosida

1970 – 1991 YILLARDA SAMARQAND VILOYATIDA KUTUBXONA ISHI TARIXI (A.S.PUSHKIN NOMIDAGI SAMARQAND VILOYAT AXBOROT-KUTUBXONA MARKAZI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada A.S.Pushkin nomidagi Samarqand viloyati kutubxonasi tarixi arxiv manbalari va boshqa birlamchi tarixiy manbalarga tayangan holda yoritilgan. Yurtimizda Sovetlar hokimiyati davrida madaniy-ma'rifiy hayotda amalga oshirgan siyosati, ayniqsa kutubxonalarni rivojlantirish ishini eng asosiy maqsadga aylantirgani qat'iy ta'kidlangan. Tarixshunoslik masalalari va adabiyotlar tahlili asosida, 1970-1991 yillarda Samarqand viloyati kutubxonalarining rivojlanib, kitob fondlarining ortib borganligi xulosa qilindi.

Kalit so'zlar: Samarqand kutubxonalari, kitob, kutubxona, kutubxona katalogi.

HISTORY OF LIBRARY WORK IN THE SAMARKAND REGION IN 1970 – 1991 (ON THE EXAMPLE OF THE SAMARKAND REGIONAL INFORMATION AND LIBRARY CENTER NAMED AFTER A.S. PUSHKIN)

Annotation

This article covers the history of the Samarkand regional library named after A.S. Pushkin based on archival sources and other primary historical sources. It is strongly emphasized that the policy implemented in the cultural and educational life of our country during the Soviet era, especially the development of libraries, was the main goal. Based on historical issues and literature analysis, it was concluded that the libraries of the Samarkand region developed and their book collections increased in 1970-1991.

Key words: Samarkand libraries, books, libraries, library catalog.

ИСТОРИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ В 1970 – 1991 ГГ. (НА ПРИМЕРЕ САМАРКАНДСКОГО ОБЛАСТНОГО ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОГО ЦЕНТРА ИМЕНИ А.С. ПУШКИНА)

Аннотация

В статье рассматривается история Самаркандской областной библиотеки имени А.С. Пушкина на основе архивных источников и других первоисточников. Особо подчеркивается, что политика, проводившаяся в культурно-образовательной жизни нашей страны в советское время, особенно развитие библиотечного дела, была главной целью. На основе анализа исторических вопросов и литературы сделан вывод о том, что в 1970-1991 годах библиотеки Самаркандской области развивались, а их книжные фонды увеличивались.

Ключевые слова: библиотеки Самарканда, книги, библиотеки, библиотечный каталог.

Kirish (Introduction). Sharqning ilm-fan va madaniyat markazi bo'lgan Samarqand tarixi bugun nafaqat yurtimizda, qolaversa dunyoda yirik ilmiy-tadqiqot markazlarida o'rganilmoqda. AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Xitoy, Yaponiya, Turkiya va boshqa ko'plab rivojlangan mamlakatlar shular jumlasidandir.

Bugun dunyo davlatlari taraqqiyoti va rivojlanishida ilm-fanning g'oyatda zarur ekanligini anglab, kelajak avlodlarning yanada intellektual salohiyati yuksak bo'lishi uchun alosiy sarmoyasini ta'lim tizimiga sarflamoqda. Globallashuv va axborot asrida jahonda sohalar tezlik bilan rivojlanmoqda. Shu bilan birga katta global muammolar ham ko'payib bormoqda. Shu tufayli dunyo ahli bilimli va salohiyatli kadrlarga ehtiyoj sezmoqda.

Hozirgi kunda yurtimizda ham ilm-fanni yanada takomillashtirish va ta'lim tizimi sohasida katta islohotlar belgilandi. O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev o'z asarida "Yangi O'zbekiston barchamizniki ekanini, uning orzudan – haqiqatga, imkoniyatdan – voqelikka aylanishi bizga bog'liq ekanini aslo unutmaylik", degan fikrlari hozirgi zamon uchun, qolaversa har birimiz uchun dolzarbdur [1].

Ayniqsa mamlakatimizda kitob mutolaasi va kitob o'qish, kutubxonalar faoliyatini yanada takomillashtirish

borasida huquqiy-normativ hujjatlar qabul qilinib, samarali ishlar olib borilmoqda. Shunga muvofiq davlatimiz rahbarining mamlakatimizda kutubxonalar, kutubxonashunoslik ishi va fanlari va kadrlar tayyorlash borasidagi qabul qilgan Qaror va ko'rsatmalari, ilmiy-nazariy g'oyalari hamda xulosalari maqolaning metodologik asosini tashkil etadi[2].

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Tadqiqotda adabiyotlarning yetarlilik darajasi, mavzuning jahon tarixi bilan bog'liqligi dialektik va analitik tarzda yondashildi. Shuningdek, insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy istiqloq g'oyasiga asoslanish tamoyillari, milliy qadriyatlar, xalq an'analari va urf-odatlar, diniy e'tiqodlari, turli ijtimoiy tabaqalar, tarixiy- madaniy taraqqiyoti nuqtai nazaridan yondashuv nazariy- metodologik tamoyillar [3], tushunchalar mazmuni [4] tadqiqotni yoritib berishning asosiy kaliti hisoblanadi. Mavzuga doir tadqiqotlar sovet davri olimlaridan, E.K.Betger, A.I.Kormilitsin, A.Belovitskaya, N.Burov, G.Chabrov, V.Bartold, N. Rubakin, N. Sikorskiy, O. Chubaryan, N. Dobrinina, A.Konareva, N. Yaxontova, A.Sidorov; mustaqillik davrida esa O.G'.Qosimova, Z.Berdiyeva, E.Oxunjonov, M.Raximova, B.Karimov va boshqalarning tadqiqotlari, asarlarida o'lkada kutubxona va

o'quv xonalarining ochilishiga doir ma'lumotlar o'z aksini topgan [5].

- **Tadqiqot metodologiyasi.** Maqolada tadqiq etilayotgan mavzuni o'rganishda tarixiy manbalar, arxiv ma'lumotlari va ilmiy adabiyotlarga tayanildi. Manbalardagi ma'lumotlarni mantiqiy jihatdan bog'lash jarayonida qiyosiy tahlil uslubidan foydalanildi.

- **Tahlil va natijalar.** 1911 yil 6 dekabrda Samarqandda taniqli arxeolog V.L.Vyatin tashabbusi bilan shahar Ommaviy kutubxonasi ochildi. Kutubxonaning dastlabki kitob fondi asosan turli tashkilotlar va fuqarolardan hadya tariqasida olingan 2 ming nusxaga yaqin adabiyotlardan iborat edi [6]. Shaharni bezab turgan inshootga 26 618 rubl sarflangan, u bir qavatli toshli bino bo'lib, o'z vaqtida faqat qiroatxona uchun mo'ljallangan. Bino maydoni 164 kv.metr, 390 kv.metri esa muzeyga ajratilgan.

Bino oddiy "romantik" namunaga ega bo'lib, u eklektikdir [7]. Bu ajoyib inshootning qurilishi bir nechta arxitektorlar: M.V.Chjitskiy-German, V.S.Geyntselman va G.M.Svarichevskiyga tegishlidir. Ulardan tashqari, kutubxona loyihasiga ba'zi tuzatishlarni qurilishlarni boshqargan I.P.Lebedev ham kiritgan.

Arxiv ma'lumotlarida esa kutubxona 1909 yilda tashkil etilgan deb qayd etilgan. Tadqiqotimiz tahlillari bo'yicha fikr yuritadigan bo'lsak, hujjatlarda qurilish ishlari boshlanadi. Lekin amalda qurilish ishi 1 yildan so'ng boshlanadi. Kutubxona esa 1911 yilda ochiladi [8].

Hisobot yilida kutubxonaning asosiy vazifasi KPSS MK qarorlariga muvofiq barcha sohalarida ish shakllari va usullarini yanada takomillashtirish va chuqurlashtirishdan iborat bo'ldi: kutubxonashunoslik bo'yicha /1974 yil /; "Mafkuraviy, siyosiy va tarbiyaviy ishlar to'g'risida / 1979 yil

/ KPSS Markaziy Komitetining KPSS XXVI qurultoyidagi loyihasi to'g'risida / 1980 yil noyabr / SSSRni 1981-1985 yillardan 1990 yilgacha iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanirishning asosiy yo'nalishlari " / 1980 yil dekabr. / [9;2].

Viloyat kutubxonasi kutubxonalarning Butunittifoq miqyosidagi ko'rik tanlovi, "Hukumat rahbarlari kabi yasha, mehnat qil va o'qi" nomli kitobxonlar konferensiyasi hamda KPSS XXVI-qurultoyini munosib kutib olish uchun o'tkazilgan Butun Ittifoq sotsialistik musobaqalarining faol ishtirokchisi bo'lgan.

Mafkuraviy muassasalar va boshqa bo'lim va toifadagi kutubxonalar bilan muvofiqlashtirish va hamkorlik qilish ishlari yanada maqsadli va jadalroq ishlar olib borildi.

1960-1980 yillarda viloyatdagi ommaviy kutubxonalar faoliyatini ilmiy, uslubiy va tashkiliy boshqarish sohasida asosiy faoliyat ko'rsatkichlarini takomillashtirish, alohida markaziy kutubxonalarni viloyat darajasiga tenglashtirish, ishning eng samarali shakl va usullarini joriy etish, barcha darajadagi kutubxona xodimlarining malakasini oshirish tendensiyasi davom ettiriladi.

Kutubxona tuzilishi haqida umumiy ma'lumotlarga qaraganda, 1970 yildan beri A.S.Pushkin nomidagi viloyat kutubxonasi 4609 kvadrat metr foydali maydonga ega standart binoda joylashgan. Hisobot yilidagi barcha xarajatlarda moddalari bo'yicha kutubxona budjeti 266 ming rublni tashkil etdi. 25048 kitobxon ro'yxatga olindi, ularga 520,3 ming kitob berildi, 1980 yilning III choragidan boshlab kutubxona ish haqi bo'yicha II-toifaga o'tkazildi. Biroq, bu boradagi yangi standart imlo jadvali faqat 1981 yil 1 yanvarda kuchga kirdi. Kutubxona xodimlari 80 nafar doimiy xodimdan, jumladan 55 nafar kutubxona xodimlaridan iborat edi. Kutubxona tarkibiga 7 ta bo'lim kiradi, jumladan:

№	Nomi	Soni
1	Ma'muriy-iqtisodiy bo'limi	28 kishi
2	Xizmat ko'rsatish bo'limi	17 kishi
3	Qabul qilish bo'limi	4 kishi
4	Qavta ishlash bo'limi	7 kishi
5	Yoshlar bo'limi	7 kishi
6	Qo'lyozmalar bo'limi fondi	2 kishi
7	Ma'lumotnoma-bibliografiya bo'limi	5 kishi
8	Buxgalteriya hisobi bo'limi	8 kishi
9	Uslubiy bo'lim	7 kishi

1. Ish rejasining asosiy ko'rsatkichlari va ularni amalga oshirishda quyidagilarni keltirib o'tmoqchimiz: kitobxonlar soni 2,5 ming nafarga, kitob nashriyoti 60 ming nusxaga ko'payib, 25048 va 52030 jildni tashkil etadi [9;3].

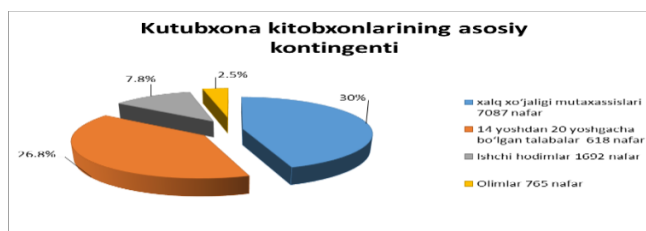
Kitobxonlarga xizmat ko'rsatish bo'limida bir kutubxonachiga to'g'ri keladigan o'rtacha ish hajmi kitobxonlar soni bo'yicha 1000 nafardan ortiq, kitob nashriyot bo'limiga ko'ra, 21,5 ming nusxani tashkil etadi. 54,7 ming dona yangi kitob sotib olindi, bu esa bo'limining 1 ish o'rniga o'rtacha 13 ming donani tashkil qiladi va bu davlat meyoridan ikki baravarga ko'p.

Tadqiqot davrida Samarqand shahri aholisi 500 ming kishini tashkil etadi, shundan 55 ming nafari maktabgacha yoshdagi bolalarni tashkil qilgan. Shahar aholisiga 202 ta turli turdagi va bo'limlardagi kutubxonalar, jumladan, 90 ta jamoat kutubxonasi xizmat ko'rsatgan. Viloyat markazidagi

kutubxonalarning umumiy sonidan quyidagilar faoliyat yuritgan:

4-mintaqaviy (1 ko'zi o'zlar uchun, 1 viloyat tibbiyot boshqarmasi) Markaziy bank tarkibiga 30 ta shahar, shu jumladan, 13 tasi bolalar, 56 ta kasaba uyushmalari, 10 ta texnik, 56 ta maktab o'quvchilari, 4 ta-ilmiy-tadqiqot muassasalari kutubxonalari, 17 ta texnikum kutubxonalari, 17 ta kasb-hunar maktabi kutubxonalari, 8 ta oliy o'quv yurtlarining kutubxonalari shular jumlasidandir. Statsioner bo'lmagan tarmoq shahar Markaziy kutubxonasi tomonidan tashkil etilgan 126 ta aylanma va tarqatish punktlaridan hamda shahardagi korxona, tashkilot va muassasalar qoshidagida 12 ta ommaviy kutubxonalardan iborat.

Birinchi ommaviy kutubxona o'rtacha 5 ming aholiga to'g'ri keladi, shu jumladan Madaniyat Vazirligi tizimidagi ommaviy kutubxonaga 6 ming kishi to'g'ri kelgan [10].

Har xil turdagi va bo'limlardagi 202 ta kutubxonada hisobot yilida 320 ming kitobxon ro'yxatga olinadi, ya'ni bu

Samarqand shahrida yashovchilarning 64 foizini tashkil etadi. Shahardagi 90 ta ommaviy kutubxonalarda kasaba

uyushmalari bilan birgalikda 122,5 ming kishi kitob o'qiydi, bu shahar aholisining 24,5 foizini tashkil etgan.

Hali kutubxonalar mavjud bo'lmagan, "Sag'diyona" turar-joy massivida shahar markaziy kutubxonasi tomonidan bibliobus uchun to'xtash joyi yani bekat tashkil etilgan [9;6].

Viloyat kutubxonasi kutubxonlariga quyidagi bo'limlar xizmat ko'rsatadi:

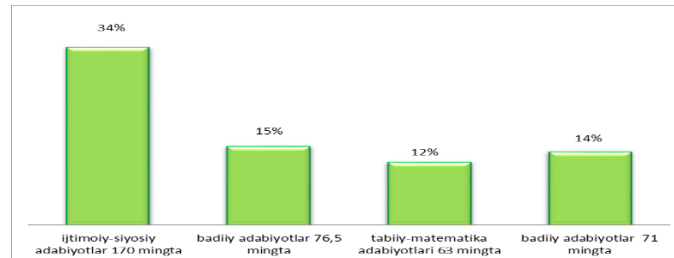
a) xizmat ko'rsatish bo'limi, ixtisoslashtirilgan zallari va uyga yetkazib berish bo'limlari bo'lgan 6 ta sektorni o'z

ichiga oladi (qishloq va texnik adabiyotlar sektori, gumanitar fanlar sektori, xorijiy adabiyotlar, MBA, shahar obuna va davriy nashrlar sektori);

b) o'quv zali va u yabonentidan iborat kompleks yoshlar bo'limi;

v) ma'lumotnoma-bibliografiya bo'limi;

d) musiqa va musiqa adabiyoti sektori negizida tashkil etilgan san'at bo'limi.

O'quv zalidagi umumiy kutubxonalar soni 500 ta. Kutubxonalar soni 2 ming kishiga ko'paydi. Hisobot yilida ularning 25 ming 48 nafari ro'yxatga olingan bo'lsa, shundan 23 ming nafari yagona kutubxona kartasi bilan ro'yxatga olingan.

Xalq xo'jaligi mutaxassislari kutubxonalarining umumiy sonidan eng katta kontingentni o'qituvchilar, ta'lim, madaniyat, ma'rifat xodimlari guruhi-2205 kishi, keyingi o'rinda xizmat ko'rsatish sohasi xodimlari 947 nafar kutubxonalar, muhandis-texnik xodimlar 799 nafar, moliyaviy rejalashtirish va moliya sohasi xodimlari 450 nafar va nihoyat, 239 nafar partiya va sovet hokimiyatining yetakchi ishchilari tashkil etgan [11]. Kutubxonalarining millatlar bo'yicha tarkibi quyidagicha taqsimlangan: 13440 nafar o'zbek, 5453 nafar rus va 4107 nafar boshqa millat vakillaridan iborat bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Sovet davlati hukumati o'lkamizda va Samarqand viloyatida kutubxonalar tashkil etishni juda katta maqsadlaridan biri deb belgiladi. Sababi o'z

g'oyalarini xalqimizning ongiga tezroq singdirishda kutubxonalarga asosiy maskan sifatida qarar edi. Tadqiqot natijalari shuni xulosalaydiki, qishloq aholisini ham kutubxonalar bilan qamrab olish ishlarini olib borganligini, dehqon uylari tashkil etganligini hujjatlarida o'qiydigan ideal shaxs, kitoblari esa asosiy kitob etib ko'rsatilib, yovonlarni to'ldirgan. Tadqiqot davrida kutubxonalarimiz esa ayniqsa Samarqand viloyatida ilm-fan rivojlangani uchun ko'proq aholini kutubxonalarga a'zo qilishni, shuningdek, kutubxonalar sonini ko'paytirish ishlarini amalga oshirdi. Kutubxona mutaxassislari va kadrlar malakasini oshirish kurslari ma'ruzalarida ham o'z mafkuralarini targ'ib qildi. Shu yillarda 1970-1991 yillarda Samarqand viloyatida kutubxonalar faoliyati ancha rivojlanib bordi. Ushbu kutubxonalarimiz faqat sovet xalqining mustamlakachilik siyosati va kommunistik g'oya bilan bog'liq mafkurasiga beqiyos xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. – Toshkent: "O'zbekiston", 2024. - B. 7.
2. <https://lex.uz/ru/docs/-4372449>, <https://lex.uz/docs/-1769736>, <https://yuz.uz/uz/news/kutubxonalar-taraqqiyoti-kecha-va-bugun>.
3. Ахунджанов Э.А. Историка-типологическое исследование истории книги и книжного дела в Туркестане: древность средние века дис. ...д-ра.истор.наук. –Ташкент, 1998. – С. 376-408.
4. Беловицкая А.А., Омулячук С.П. Содержанию понятия "Советская книга" (Книга в процессе движения) // Советская истография книги.- М.: 1979. – С 123.
5. Олимжонов Х. Туркистонда кутубхона иши тарихи (1917-1917 йй). Тар. фан. бўй. фал. док. (PhD). ...дисс. – Тошкент, 2022. . – Б. 23-30
6. O'zMA I-18- fond, 1- ro'yxat, 8255- yig'ma jild, 9-varaq.
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Eklektizm>. Eklektizm, eklektika (yunoncha: – tanlovchi)–turli xil, hatto bir-biriga qarama-qarshi qarash, g'oya, nazariyalarning "eng yaxshisi"ni tanlab olishga intilish. Dastlab so'nggi yunon falsafasida paydo bo'lgan. Eklektizm, turli uslublarning shakllarini to'g'ridan-to'g'ri qo'llagan. XIX-asr 2-yarmi me'morchiligi (ayniqsa, interyerlarni bezash) uchun ham xos bo'lgan, biroq uning me'moriy va bezak eklektizmi o'zining keng ko'lami, mohiyati e'tibori bilan yaxlit bir "modern" uslubini shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatdi. XX-asr o'rtalaridan eklektizm an'analari G'arbiy Yevropa va Amerika badiiy madaniyatida keng tarqaldi.
8. Жиянбекова Ш.А. А.С.Пушкин номидаги Самарқанд вилояти кутубхона марказининг ташкил этилиши ва шаклланиши тарихи // "Sciencereproblems.uz. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари" № S/4(3)-2023. 2023-yil 4-maxsus soni. 43-51 b.
9. A.S.Pushkin nomidagi Samarqand viloyat axborot-kutubxona markazi arxivida saqlanayotgan "Информационный отчет Самаркандской областной библиотеки им. А.С.Пушкина за 1980 г., г. Самарканд". nomli hisobot to'plami.
10. Муртазиева Р.Х. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи (XIX аср II ярми – 1991 йил август). II жилд. – Тошкент, 2015. – Б. 457.
11. Библиографический указатель литературы о Самаркандской области. Вып. I. – Самарканд, 1970. – С. 428.